

Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi
Reha Yılmaz*

Özet

Bağımsızlık sonrası dönemde, dış politikanın en önemli unsuru olan Karabağ sorununun çözülmesi, yönetimlerin değişmesine rağmen Azerbaycan dış politikasının ana hedefi olmuştur. Dağlık Karabağ'ın işgaline son vermek ve mültecilerin topraklarına dönmesi dış politikanın temel görevi olarak ilan edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Zaman içerisinde bu hedef, ülke içi siyasetin de etkisiyle dış politika sisteminin değişmesini beraberinde getirmiştir. Karabağ sorununu çözebilmek amacıyla Muttalibov Rusya'ya yönelik bir dış politika yürütürken, Elçibey Türkiye ve Batı'ya yönelmiştir. Haydar Aliyev ve İlham Aliyev ise "Denge Siyaseti" yürütmeyi tercih etmiştir. Karabağ problemindeki gelişmeler, bu politikaların başlangıç ve sonucuna, doğrudan tesir göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, dış politika, Karabağ,

Azerbaijani Foreign Policy After Independence Period and The Karabagh Problem

Abstract

In the post-independence period, despite the change of government has been the main target, the most important element of foreign policy as a solution to the Karabakh conflict is the main foreign policy of Azerbaijan. To put an end to the occupation of Nagorno-Karabakh and effort to return the refugees back to their homelands is also one of the main tasks of foreign policy and its implementation has been declared. Over the time, this target in the domestic politics which influence the foreign policy has brought the system to change. In order to solve the Karabakh problem Muttalibov conducting the foreign policy towards Russia, Elchibey toward Turkey and the West has turned its attention. Because of the division of the country to come to the brink of the Heydar Aliyev and Ilham Aliyev, "Politics of Balance" was preferred to walk. As a Result of this policy and to start the developments in the Karabakh problem has a direct effect.

* Yard. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ryilmaz@karatekin.edu.tr

Key words: Azerbaijan, Karabagh, foreign policy.

Giriş

Azerbaycan coğrafi konumu nedeniyle tarihin her döneminde cazibe merkezi olmuştur. Bu nedenle sürekli olarak yabancı güçlerin işgali altında kalmış, kısa sürelerle bağımsızlık kazansa da bunu koruyamamıştır. Ancak, 20. yüzyılın sonlarında bağımsızlığa ulaşabilmiş, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur.

Azerbaycan tarihine bakıldığında Karabağ, gerek kültürel, gerek siyasi olarak Azerbaycan'a büyük katkıda bulunmuştur. Karabağ, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Göyçe gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan arazilere verilen addır. Coğrafi konumu itibarıyla Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilme imkanına sahiptir (Aslanlı; 2001, 393.).

Azerbaycan bağımsızlık sonrası dönemde siyasi açıdan büyük sıkıntılar yaşamıştır. Dönemin şartlarının etkisiyle ülke dağılmanın eşiğine gelmiştir.¹ Ancak, Haydar Aliyev'le birlikte uygulanmaya başlanan "Denge Siyaseti" ile öncelikle iç istikrar sağlanmış, sonrasında Karabağ Savaşı durdurulmuş ve ülkenin uluslar arası kamuoyunun tanıdığı ve önem verdiği bir aktör olarak varlığı kabul ettirilmiştir. Bu siyaset İlham Aliyev döneminde de sürdürmektedir. Bu kapsamda, Batılı ülkelerle Rusya arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, bazı ülkelerin Azerbaycan dış politikasında özel bir yeri bulunmaktadır. Tarihi dostluk, kardeşlik ve yakın bir diyalog içerisinde bulunduğu Türkiye, iki milyona yakın Azerbaycanlının çalıştığı ve ülkede önemli bir lobiye sahip Rusya, doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmada bir bakıma garantörü olan ABD, ülkenin dış politikasında doğrudan etkin rol almaktadır. Ülkenin dış politikasında dini faktörlerin etkisiyle küçümsenemeyecek bir İran etkisi de mevcuttur.

Bu güçler arasında denge kurmaya çalışan ve menfaatlerini bu kapsamda belirleyen Azerbaycan yönetimi, son dönemde dış politikasında değişime gitme sinyalleri vermiştir. Türkiye ile ilişkilerde belli düzeyde soğuma yaşayan Azerbaycan, Rusya ile yakınlaşmaya gitmiş, diğer taraftan Uzak Üçlü

¹ Ünal, Ömer Faruk (2001), "Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar," Journal of Qafqaz University, 8 Fall.

(Çin, Japonya ve G. Kore) ve İsrail gibi aktif siyasi aktörlerle de diyaloga girmiştir.

Bağımsızlık Sonrası Yıllarda Dış Politika ve Karabağ Problemi

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında oldukça uzun, tarihî bir geçmişe sahiptir. Halen çözüme kavuşturulmayı bekleyen bu problem, katliamlar, zorunlu göçler ve insan hakları ihlalleri ile akıllarda kalmıştır.

SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1980'lerin ikinci yarısında, Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı destekle Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmesi ve bölgede yaşayan Ermenilerin gösterileriyle başlayan sorun, 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık ilanı ile yeni bir boyut kazanmış, bölgede görevli Rusların da içerisinde yer aldığı sıcak bir çatışmaya dönüşmüştür. Bugüne kadar çözülemeyen bu problemde, Ermenilerin tezleri, Ermenilerin Dağlık Karabağ'da çoğunluk teşkil ettiği, bu nedenle kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu savına dayanmaktadır. Azerbaycan tarafı ise, Dağlık Karabağ bölgesinin hukuki ve tarihî olarak kendisine ait olduğunu savunmakta, bölgedeki etnografik yapının Rus ve Sovyet politikalarıyla suni olarak değiştirildiğini, bu nedenle toprak talebine temel teşkil edemeyeceğini iddia etmektedir (Yılmaz, <http://www.tasam.org/index.php?altid=2204>).

Bağımsızlık sonrası dönemde kaynaklarını Karabağ problemini halletmeye adanmış yönetim, geride kalan sürede yaşadığı tüm sorunlara rağmen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması ve etnik temizlik politikası kurbanlarının vatanlarına dönmesinin temini, dış politikanın esas amacı olarak varlığını devam ettirmektedir. Zira, Karabağ sorunu gerek Karadeniz, gerekse Hazar havzasının ekonomik gelişiminin ve bölgesel entegrasyonun en önemli engellerinden biri olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu nedenle bu engeli ortadan kaldırmak sadece Azerbaycan'a değil aynı zamanda bölgenin diğer ülkelerine de büyük katkı sağlayacaktır. Özellikle Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya anlaşmazlıklarını, silah yoluyla halletme teşebbüsleri Rusya tarafından ağır şekilde cezalandırıldıktan sonra Karabağ probleminin barışçı yollarla çözülmesi zorunluluk haline gelmiştir. Bunun sağlanması için Azerbaycan yönetimi Prag Prensipleri çerçevesinde görüşmelere devam etmeyi,

Devlet ve dışişleri bakanları düzeyinde problemin çözülmesi için çalışmalar yürütmeyi yeni dönemin temel prensibi olarak kabul etmiştir (Nuriyev, 2009, 74-75.).

Azerbaycan, Sovyetlerin yıkılması sonrasında bağımsızlığına kavuşmuş ve tarihte, olduğu gibi Rusya, İran ve Türkiye'nin doğrudan etkisine maruz kalmıştır. Bu etki Azerbaycan dış politikasında da kendini göstermiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasının şekillenmesine etki eden diğer faktörleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür (Mammadyarov, 2009, 11-14.): Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali; küresel süreçler; geostratejik konum; doğal kaynakların Dünya pazarlarına ulaştırılması; küresel ve bölgesel güvenlik tehditleri; bölgesel ve uluslararası sorunlara sorumlulukla yaklaşma ve işbirliği zorunluluğu.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasını 3 döneme ayırmak mümkündür: Muttalibov, Elçibey ve Aliyevler dönemi. Bu üç dönemde kendine has özellikleri ve gelişmeleri mevcuttur. Her dönemde Azerbaycan dış politikasının yönü ve ilgi alanı da farklılaşmıştır.

Muttalibov Dönemi: Karabağ'ın İşgali ve İç Siyasette Karışıklık

SSCB'nin çöküşü ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde Rusya yanlısı Muttalibov yönetimi iktidarda bulunuyordu. Dolayısıyla Azerbaycan'ın dış politikasındaki en önemli aktör Rusya idi. Bu nedenle ülkenin iç siyasetini, dolayısıyla dış politikasını doğrudan etkileyen, Karabağ sorununun çözülmesinde de etkin rol Rusya'ya düşüyordu.

Sovyetlerin son döneminde, Birliğe üye iki devlet arasındaki bir iç sorun olarak kendini gösteren Karabağ problemi, devletlerin bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte tüm bölgeyi yakından etkileyen bölgesel bir sorun haline dönüşmüştür. Muttalibov yönetiminin başarısız yönetimi sonucunda büyüyen problem, global güçlerin de müdahalesiyle uluslararası bir nitelik kazanmış, tarafları, içeriği ve geleceği belli olmayan bir kısır döngüye çevrilmiştir.

Muttalibov dönemi dış politikasının en önemli unsurunu oluşturan Karabağ sorununun çözülmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, her türlü girişime karşın Ermenilerin gerçekleştirdiği yeni işgallerle sonuçsuz kalmıştır. Muttalibov'un büyük ümitler bağladığı Rusya, ikili davranarak, Ermenilere destek vermiş ve hatta Ermeni işgallerine Rus birliklerinin doğrudan katılması, işgalin büyümesini sağlayan en büyük etken

olmuştur (Gasımov, 1995, 102.). Bu durum Muttalibov yönetiminde büyük hayal kırıklığı meydana getirmiş ve yeni çözüm arayışları başlamıştır. Bu çerçevede İran'dan ümit beklense de İran'ın Ermenileri durdurmakta aciz kalması ve aracılıktan çekilmesi, hatta Ermenileri desteklemesiyle-(Ramezanzadeh, 1996) Muttalibov yönetimi ister istemez Batılı kurumlara müracaat etmek zorunda kalmıştır.

Bölge ile yakından ilgilenen Batılı kurumlar bu talebi değerlendirmiş ve BM ve AGİK bir takım çalışmalar başlatmıştır. Öncelikle BM, eski ABD Dışişleri Bakanı Cyrip Vance'n başkanlığında bir inceleme heyeti oluşturarak Karabağ'a göndermiş(Los Angeles Times, March 14, 1992.) ve bölgede incelemelerde bulunarak durum tespiti yapmıştır. Muttalibov'un dış politikadaki yeni hamlesi başarılı olmuş ve o güne kadar dünya kamuoyu tarafından pek bilinmeyen Karabağ problemi bir anda BM'nin, dolayısıyla tüm dünyanın gündemine taşınmıştır.

Avrupa'nın en doğu ucunda yer alan bu sorunun, Avrupa'yı ilgilendirmemesi mümkün değildi. Bu nedenle Avrupa'nın önde gelen devletleri de AGİK çerçevesinde soruna müdahale etmiştir. Öncelikle, BM'in, Karabağ İnceleme Heyetine bir temsilci gönderen AGİK, sonraki aşamada sorunun çözümünde daha aktif rol almaya çalışmıştır. Bu çerçevede 24 Mart 1992 tarihinde Helsinki'de AGİK Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında konu gündeme alınmış, sorunla alakalı Minsk'te bir konferans düzenlenmesi kararı verilmiştir. Konferansa katılacak devletlerin temsilcileri Roma'da aynı yılın Nisan ve Mayıs aylarında toplanmış, konferansa hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Muttalibov'un dış politikada yeni bir zaferi gibi gözükse de Ermeni işgallerinin durmaması, Şuşa ve Laçın'ın işgali sonucu oluşan ülke içi kamuoyunun baskısı, yönetimi görüşmelerden çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu sonuç, yönetimin Karabağ problemini çözme konusundaki başarısız politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmiş ve Muttalibov'un iktidardan uzaklaştırılmasında önemli bir etken olmuştur.

Elçibey Döneminde Karabağ: Yeni Siyasette Hayal Kırıklığı

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın ilk demokratik seçimlerini kazanarak iktidara gelen Ebulfez Elçibey'in karşısında duran en önemli problemlerden biri Karabağ sorunu olmuştur. Zira, ülkenin bir çok sorununun temelinde Karabağ'da devam etmekte olan savaş bulunuyordu ve bu savaşa son

verilmeden iç siyasetin durulması, sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması, halkın rahat ve huzurunun sağlanması, ülke içi istikrarın korunması mümkün gözüküyordu. Bu nedenle Elçibey yönetimi, gerek Halk Cephesi Partisi'nin gerekse yönetim programının merkezine Karabağ'ı yerleştirmiştir (Cafersoy, 2001, 80.).

Elçibey yönetimin dış politika yönü Batı olduğundan dolayı, Karabağ probleminin çözümü de Batı kurumlarında aranmıştır (Azadlıq, 20.06.1991.). Elçibey iktidara gelir gelmez Karabağ problemini tekrar AGİK'in gündemine taşımıştır. Roma toplantısında Karabağ probleminin çözümü için iki temel unsur ileri sürülmüştür (Zerkala, 29.08.1992.).

Birincisi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tartışılmazlığı,

İkincisi, Azerbaycan'ın diğer etnik gruplara olduğu gibi Ermenilere de kültürel haklar tanıdığı ve ayrımcılık yapmadığı.

Her iki unsur uluslararası alanda kabul edilen temel ilkelere uygun olduğundan, AGİK üyesi ülkeler arasında olumlu karşılanmıştır. Nitekim Azerbaycan'a karşı oluşan ılımlı yaklaşım, kendisini Helsinki toplantısında göstermiş ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ilişkin karar önerisi Ermenistan'ın karşı çıkmasına rağmen üye ülkelerce kabul edilmiştir.

Elçibey yönetiminin gayretleriyle uluslararası alanda elde edilen olumlu sonuçlara rağmen, Karabağ Savaşı Azerbaycan için hiç de iyi gitmemiştir. Zira, Ermeniler sağlanan ateşkesi ihlal ederek her geçen gün yeni Azerbaycan topraklarını işgal etmiş, savaş Karabağ'ın etrafındaki bölgelere de sıçramaya başlamıştır. Uluslararası kamuoyu karşısında yalnız kalan, ancak Karabağ ve etrafında yeni toprakları işgal eden Ermeniler, yeni stratejiler geliştirmeye yönelmiştir. Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler yeni bir devlet kurdukları iddiasıyla AGİK toplantılarına bu statüyle katılmak istediklerini bildirmiş, bir bakıma Azerbaycan'ın istediği gibi seyreden AGİK toplantılarının geleceğini ipotek altına almaya çalışmıştır.

Nitekim Ermeniler bu isteklerinde başarıya ulaşmıştır. Zira, AGİK toplantılarının bir sonraki ayağı ertelenirken, diğer yandan Elçibey yönetiminin uluslararası alanda da sıkıntıya düşmesine sebep olmuştur. Zira, savaşta toprak kaybını engelleyemeyen Elçibey yönetimi, uluslararası alanda da Ermenilerin uyguladığı siyaseti durdurmayı başaramamış, ülkenin toprak bütünlüğünü Uluslararası hukuk çerçevesinde güvenceye alamamıştır.

Elçibey yönetiminin büyük ümitler bağladığı AGİK, her iki ülkede barış girişiminde bulunmuşsa da istenilen sonuç elde edilememiştir. Dönemin AGİK Minsk Grubu başkanı Mario Rafaelli, 27 Ağustos'da Bakü'yü ardından Erivan'ı ziyaret etmiş, ateşkes sağlanması için her iki ülke başkanlarıyla görüşmüştür. Karabağ probleminin aşamalı çözümünü öngören teklif paketinde öncelikle ateşkes, sonrasında bölgeye barış gücü yerleştirilmesi ve nihai çözüm için yapılacak Minsk konferansı için tarafların biraraya gelmesi teklif ediliyordu (Azadlıq, 27.08.1992.). Lakin, her iki tarafın Karabağ'ın statüsü konusunda farklı tezler ileri sürmesi nedeniyle nihai uzlaşma sağlanamamış ve Rafaelli'nin çabaları da sonuçsuz kalmıştır.

Karabağ konusunda Batılı ülkelerin artan oranda aktifleşmesi Rusya'yı rahatsız etmiştir. Nitekim aynı dönemde Rusya'nın da desteklediği yeni bir uzlaşma girişimi Kazakistan'dan gelmiştir. Rusya ile ilişkilere soğuk bakan Elçibey yönetimi, Karabağ'daki gelişmeler karşısında teklifle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'in başkanlığında biraraya gelen taraflar 27 Ağustos 1992'de ateşkes ve üst düzey görüşmeler yapılmasını kapsayan Almata Bilgirgesi'ni imzalamıştır. Her ne kadar bu bildiri ile ateşkes sağlansa da, bildirgenin diğer hükümlerini uygulamaya yanaşmayan Ermenistan tarafının tutumu nedeniyle diplomatik görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Bu girişimin başarısızlığı üzerine Rusya doğrudan girişimde bulunmuş ve tarafları 19 Eylül 1992'de Soçi'de biraraya getirmiştir. Geçici süreli bir ateşkesin sağlanmasına, bölgeye gözlemcilerin gönderilmesine ilişkin bir belge imzalanmıştır. Hemen arkasından belgenin hayata geçirilmesi için Azerbaycan heyeti Moskova'ya gitmiş, ancak Erivan'ın Karabağ ve Nahçıvan'a tekrar saldırması görüşmelerin tekrar askıya alınmasına ve görüşmelerin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. Böylelikle Elçibey yönetiminin Rusya eliyle de olsa barışı sağlayabilme beklentisi de gerçekleşmemiştir.

Elçibey yönetiminin Karabağ'da ateşkesin sağlanması için verdiği mücadelede, ABD'nin Minsk Grubu Roma görüşmeleri ve ABD heyet başkanı J. Maresca yeni bir ümit olmuştur. Zira, Maresca'nın Bakü ve Erivan ziyaretlerinin sonrasında gerçekleşen Bush ve Yeltsin görüşmesinde Karabağ ile alakalı bir deklarasyon imzalanmıştır. Deklarasyonda her ne kadar Karabağ'daki gelişmelerden rahatsızlık dile getirilse de Azerbaycan'ın yararına hiç bir düzenleme yer almamış, sadece mesele Minsk grubunun insiyatifine terkedilmiştir.

20 Şubat 1993'te Roma'daki toplantıya giden dönemin Dışişleri bakanı Tofiq Gasımov, beklentilerine istenilen cevapları alamadan dönmek zorunda kalmıştır. Zira, Ermenilerin 27 Mart'ta başlattıkları saldırılar, Roma görüşmelerini, diğerlerinde olduğu gibi, sonuçsuz bırakmıştır. Bununla birlikte bu saldırılar Karabağ'daki barış sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır. Ermeni saldırılarına Rus birliklerinin aktif katılımı karşısında Elçibey yönetimi, uluslararası kamuoyunu bir kez daha harekete geçirmek amacıyla BM, AGİK gibi kurumlar nezdinde girişimlerde bulunmuştur (Tahirzade, 226., Azerbaycan Gazeti, 02.04.1993.). Bu girişimler sonucunda Karabağ problemi BM gündemine girmiştir. Ancak, diplomasinin yavaş işlemesi nedeniyle Elçibey yönetiminin bu çabaları Kelbecer'in Ermenilerce işgalini engelleyememiştir. BM Bakü'nün tüm çabalarına rağmen konuyu ancak 6 Nisan'da ele almış, Konsey başkanı Marker, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinden duyulan rahatsızlığı dile getiren ve tarafları barışa davet eden genel ezberi tekrar etmiştir. AGİK ile işbirliği yaparak BM Genel Sekreteri'nden durum değerlendirmesine ilişkin bir rapor hazırlaması istenmiştir. 14 Nisan'da uluslararası kamuoyuna sunulan raporda işgalde tank, uçak, otomatik silah kullanıldığı ve bu nedenle olaya dış güçlerin katıldığına yer verilse de, Ermenistan işgalle hiç bir şekilde ilişkilendirilmemiştir (<http://www.un.int/azerbaijan/INFORMATION/N9321622.pdf>, 15.01.2010.). BM 30 Nisan 1993'te Kelbecer, 29 Haziran 1993'te Ağdam işgali, 14 Ekim 1993'te işgal edilen diğer araziler ve 11 Kasım 1993'te Zengilan'ın boşaltılması ile ilgili aldığı 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına rağmen bunları uygulatamamış, uluslararası kamuoyunun Ermeniler üzerinde baskı kurmasını sağlayamamıştır (Azimov, 2009, 271.).

Kelbecer'in işgali konusunda uluslararası kamuoyunda başlatılan yoğun çalışmalar sonucunda başta ABD olmak üzere bir çok Avrupa devleti çeşitli düzeyde, Ermeni işgalini kınayan açıklamalarda bulunmuştur. ABD ve İngiltere Ermeniler üzerinde baskı kurmaya çalışsa da bunda muvaffak olamamış, Ermeniler geri adım atmamıştır. Bu başarısız sonucun sebepleri olarak, Elçibey yönetiminin milliyetçi politikaları, iç siyasette artan gerginlik, ülkenin bölünmenin eşiğine gelmesi, daha önce devlet yönetimi deneyimi olmayan kadrolara görev verilmesi, makam ve mali kazanımlar için verilen iktidar kavgası gösterilmiştir (Sammut, 2009, 143.).

Haydar Aliyev'in Denge Siyasetinde Karabağ Diplomasisi

1993 yılı ortalarında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle beraber Azerbaycan'ın dış politika stratejisi değişmeye başlamıştır. Zira, ülkenin uluslararası alanda başarı elde edebilmesi için toplumda istikrarın sağlanması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması, halk-devlet ilişkisinin güçlendirilmesi ve karşılıklı güvenin sağlanması zorunlu idi. Bu nedenle Haydar Aliyev, Azerbaycan ve dünya düzeninin gereklerini dikkate alarak yeni ve gerçekçi bir dış politikaya, pragmatik bir yeniden yapılanmaya yönelmiştir (Mammadyarov, 2009, 17.). Bu politikanın temelinde öncelikle Azerbaycan, devamında bölgede barış ve huzuru sağlayacak ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede Aliyev ülkenin dış politikasının temel istikametlerini:

1. Ülke bütünlüğünün korunması;
2. Ekonomik, siyasi egemenliğin sağlanması ve korunması;
3. Milli menfaatlerin belirlenmesi ve korunması;
4. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması;
5. Azerbaycan menfaatlerinin korunması için gerekli ülkelerin belirlenmesi ve yakın ilişki kurulması;
6. Diğer ülkelerle de dengeli ve karşılıklı bir dış politika yürütülmesi (Hasanov, 2005, 233-236.), olarak belirlemiştir.

Azerbaycan dış politikasının en önemli unsurlarından biri olan doğal kaynakların işletilmesi ve bunların dünya pazarlarına çıkarılması gerçek bir başarıdır. Zira, Elçibey dönemindeki iç istikrarsızlık sonucu yatırım yapmaktan vazgeçen çok uluslu şirketler, H. Aliyev döneminde uygulanan başarılı iç siyaset ve lobicilikle sağlanan güvenle yeniden bölgeye yönelmiştir. Böylece, 24 Eylül 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması" ile birlikte enerji sektöründeki 6 büyük ülke Karabağ problemiyle doğrudan muhatap olmuştur. Zira, bölgeye yatırım yapan çok uluslu 10+2 şirket (Adams, 2009, 229.) bölgede istikrar istemekte, bu ise ancak bölgenin büyük problemi D. Karabağ'ın çözüme kavuşturulmasıyla mümkün görünmektedir. Bu nedenle, ilgili petrol şirketlerinin hamisi olan altı ülke D. Karabağ problemiyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır (Askerov, 2009, 217-223.). Bu da yeni ve genç bir devlet olan Azerbaycan'ın dış politikada başarısı olarak kabul edilmelidir.

Haydar Aliyev bu dönemde dış politikaya yön veren, devletin temel menfaatlerini ve amaçlarını belirlemiş ve bunları kısa sürede hayata geçirmek

için harekete geçmiştir. Bu sürece geçmeden önce, bu amaç ve menfaatlere kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Haydar Aliyev, Azerbaycan ve Azerbaycanlılar için temel amaç ve menfaatleri şu şekilde belirlemiştir: Demokrasi, sosyal ve hukuk devletinin kurulması ve geliştirilmesi; bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunması; D. Karabağ probleminin çözüme kavuşturulması; pazar ekonomisine geçişin sağlanması; askeri birimlerin modernleştirilmesi ve güçlendirilmesi; dış politikada demokratik ve çok kutuplu faaliyetlerin desteklenmesi(Mehdiyev, 2005, 220-221.):.

Bu temel amaçlar içerisinde, Dağlık Karabağ probleminin çözüme kavuşturulması özel bir önem arz etmiştir. Çünkü, Azerbaycan dış politikasının esasını Karabağ ve etrafı toprakların Ermeni işgalinden kurtarılması oluşturmaktadır. Zira, bağımsızlık sonrası süreçte iktidara gelen yönetimlerin dış politika hedefleri, programları, yeni siyasetler bu amaç doğrultusunda şekillenmiş ve uygulanmıştır. Ayrıca, savaşın acı sonuçlarını hala yaşayan halkta da bu sorunun çözülmesi noktasında önemli bir beklenti oluşmuştur. Daha kesin bir ifade ile iç siyasette istikrarın sağlanması ve ülkenin bütünlüğünün korunması ancak bu problemin çözülmesine endekslenmiştir. Bu nedenle Haydar Aliyev yönetiminin de ilk hedefi Dağlık Karabağ sorununun çözümü olmuştur. Bunu sağlayabilmek için de dış politika unsurlarından aktif olarak yararlanmak gerekmiştir.

Haydar Aliyev'in iktidara geldiği dönem, ülkede iç kargaşa devam etmekte ve ülke bölünme tehlikesi yaşamaktaydı. Bu nedenle Haydar Aliyev öncelikle iç istikrarın sağlanmasına yönelmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle cephede ateşkesin sağlanması gerekiyordu. 12 Mayıs 1994'te ateşkesin imzalanmasına nail olan Aliyev, kısa sürede iç siyasette de istikrarı sağlamış ve Karabağ probleminin çözümüne yönelmiştir. Bu noktada AGİT ve diğer uluslararası güçlerle işbirliğine gitmiştir. Bu çerçevede AGİT aracılığıyla problemin çözümüne ilişkin yeni bir plan hazırlanmıştır. Sorunun başlangıcının 1988 olduğu düşünüldüğünde, 1996 yılındaki bu planın hazırlanmasında Aliyev'in istikrarlı iç ve dış politikasının tesiri inkar edilmez bir gerçektir. Bu planda: "Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlığa son verilmesi, Karabağ'a maksimum özerklik tanınması, Karabağlı Ermeni ve Azerilerin hayat güvenliğinin sağlanması" gibi temel unsurlar yer almıştır. Aliyev yönetiminin yürüttüğü olumlu lobi faaliyetleriyle elli üç devlet tarafından bu plan kabul

edilmiş olsa da, Ermenistan yönetimi yayılmacı siyasetine uymadığından bu planı kabul etmekten kaçınmıştır.

H. Aliyev'in aktif dış politikasının temel unsurlarından birisi de ABD olmuştur. Asrın anlaşmasından sonra ABD, gerek BM gerek AGİK çerçevesinde aktif rol alarak tarafları biraraya getirerek, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için gayret göstermiştir. Bu çerçevede Azerbaycan ABD ilişkilerinin geliştirilmesi ve bunun D. Karabağ sorununun çözülmesine yansımaları istese ve bunu her imkanda dile getirirse de, ABD tarafı sadece vaadlerde bulunmaktan öte ciddi bir adım atmamıştır (Azerbaycan Gazeti, 06.09.1994, 21.10.1995). Bununla birlikte Haydar Aliyev'in 22 Temmuz-1 Ağustos 1997 tarihli ABD'ye resmi ziyareti iki ülke ilişkilerinin hem gelişmesine hem de D. Karabağ sorununda ABD'nin daha aktif rol almasında büyük etken olmuştur. Aliyev bu seferde petrol kozunu çok iyi kullanmış, 1991'den beri ABD'de de oluşan olumsuz Azerbaycan imajını büyük oranda silmeyi başarmıştır. Kongre üyeleri ve senatörlerle yakın diyalog kurularak 907 sayılı kararın kaldırılması ya da en azından yaptırım hükmünün hafifletilmesi için çalışmalarda bulunulmuştur. Aliyev bir yandan ülkenin önde gelen fikir adamlarıyla görüşüp Azerbaycan Lobisi oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan trilyonlarca dolara varan Azerbaycan petrol rezervlerini pazarlık unsuru olarak kullanarak, büyük şirketlerin dikkatlerini Azerbaycan üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu yoğun diplomasi trafiğinin sonunda Aliyev-Clinton görüşmesi gerçekleşmiş ve imzalanan ortak bildiri: "Dağlık Karabağ sorununun yıl sonuna kadar çözülmesi" ne ilişkin bir madde de yer almıştır (Quliyev, 225.). Bu husus o döneme kadar istenen seviyede olmayan ilişkilerin canlanmasına sebep olmuştur.

Bununla birlikte, ABD Kongresi 907 nolu kararı iptal etmediği gibi uygulamasını da hafifletmemiştir. Azerbaycan ile yakınlaşmak isteyen Amerikan yönetimine karşın Ermeni lobisinin etkisinde kalan Kongre sürekli sorun çıkartmıştır. Bu ikilem karşısında ABD yönetiminin çaresizliğini ABD'li yetkililer bile ifade etmiştir (Xalq Gazeti, 5.12.1997.). Bush ve Clinton yönetimleri, Kongrenin aldığı yaptırım kararlarının zararlı sonuçlarını defalarca dile getirmiş, Kongreye yönelttikleri eleştirilerle, hiç değilse Azerbaycan yönetiminin tepkilerini önlenmeye çalışmışlardır (Tarnoff, 2002). Ancak, 2000 yılına kadar ABD-Azerbaycan ilişkileri incelendiğinde, Azerbaycan konusunda Amerika'da kamuoyu bilincinin arttığını, Amerikan şirketlerinin girişimleriyle

Ermeni lobisinin Amerikan karar alma mekanizması üzerindeki etkinliğinin yavaş da olsa azaldığını görmek mümkündür.

Azerbaycan yönetimleri, özellikle Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın petrol rezervlerini, dış politika beklentilerini hayata geçirmek için başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu konuda önemli örneklerden birisi de İngiltere olmuştur. İngiltere AGİT Minsk Grubu üyesi olmasa da Karabağ probleminin Azerbaycan tezleri doğrultusunda barışçı yollarla çözülmesini savunmuştur. Özellikle, Haydar Aliyev'in 1998'de İngiltere'ye yaptığı ikinci resmi ziyarette D. Karabağ problemi görüşmelerde önemli bir yer tutmuştur. Dönemin başbakanı Tony Blair Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdıklarını, problemin bu çerçevede hallinin önemini vurgulamış, AGİT Minsk Grubu'nun barışçı çabalarının hep yanında olacaklarını ifade ederek (Memmedli, 2003, 45-61.), Azerbaycan tezlerine sözlü de olsa destek vermiştir. Taraflar arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Protokolü'nün 3. maddesi bu konuya hasredilmiştir. Bu da geçen süre içerisinde İngiltere'nin Azerbaycan'ın milli menfaatleriyle daha fazla ilgilendiğinin açık bir göstergesidir. Bu desteğinin karşılığını Azerbaycan enerji kaynakları üzerinde önemli haklar elde ederek fazlasıyla almıştır.

Karabağ Probleminde Sabrın Tükendiği Nokta: İlham Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev'in ölümü sonrasında iktidara gelen oğlu İlham Aliyev öncelikle duraklama dönemine giren Karabağ görüşmelerini yeniden başlatmıştır. Bu hareket onun Karabağ konusunda babasının dış politika unsurlarını geliştirerek uygulamaya devam edeceğinin bir göstergesi olmuştur. İlham Aliyev sıfırdan başlama yerine Haydar Aliyev'in ulaştığı noktayı esas almış, basitten zora doğru ilerleme, tüm tarafların çıkarları dikkate alınarak, çözüme aşama aşama ulaşma yöntemini seçmiştir (Mehdiyev, 233.).

Bu şekilde bir çözüm için öncelikle, bölgede tarafların toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığının sağlanması gerekmektedir. Bunu sağlayabilmenin en etkin yolu da ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesidir. Bunu sağlayacak en önemli yöntem ise, Güney Kafkasya'da entegrasyonu sağlayabilmektir. Böylelikle G. Kafkasya ortak bir ekonomik alana dönüşecek, mevcut çatışma ve görüş farklılıklarının giderilmesine yönelik siyasi bir birliktelik sağlanabilecektir. Bunun için ise, öncelikle siyasi iradenin bulunması gerekmektedir. İlham Aliyev yönetimi bu konuda sağlam bir iradeye sahip olduğunu her fırsatta göstermiş ve gerek bölgesel gerekse uluslararası entegrasyon oluşumlarının içinde yer almaya özel önem vermiştir.

İlham Aliyev döneminde dış politikanın temel unsurları şu şekilde belirlenmiştir (Mammadyarov, 14-21.): Azerbaycan'ın bölgesel entegrasyonunun yeniden yapılandırılması; uluslararası barış ve istikrarın geliştirilmesi; etkin, çok taraflı uluslararası sistemin geliştirilmesi; karşılıklı uluslararası ilişkilerin artırılması; Avrupa ve Avro-Atlantik yapı ile entegrasyon; Avrasya enerji ve ulaşım koridorlarında sürdürülebilir gelişim ve büyüme.

Görüldüğü gibi İlhan Aliyev döneminin dış politika hedefleri yeni dünya düzeninin de etkisiyle küresel politikalara dönüşmüştür. Bu nedenle İlham Aliyev bu politikaları uygulayabilecek kadrolara özel önem vermiş ve dış politika uzmanlarının ve diplomatların yetiştirilmesi için özel bir program uygulanmıştır (Paşayev, 2009, 91 vd.). Bu politikanın olumlu sonuçları kısa sürede görülmüştür. Bunun sonucunda Karabağ sorununun çözümü noktasında Ermenilerle ciddi bir rekabete giren Azerbaycanlı diplomatlar, dünya kamuoyuna kendi tezlerini ulaştırmayı başarmıştır. İlham Aliyev döneminde Ermenilerle girilen rekabette diplomatik üslupta da ciddi değişim görülmüştür (Sammut, 2009, 146.). Özellikle devletin ekonomik kaynaklarının dış politikanın hizmetine verilmesi, diplomatların bağımsız ve verimli çalışmasını da sağlamıştır.

Bu dönemde Azerbaycan'ın dış politikası iki yönde gelişme göstermiştir. Birincisi, komşu ülkelerle (Gürcistan, Türkiye, Rusya ve İran) karşılıklı anlaşma ve işbirliği; ikincisi, Batı ve NATO ülkeleriyle karşılıklı ve yakın ilişkidir (Mehdiyev, 234.). Ayrıca, bu dönemde İslam ülkeleriyle de yakın bir işbirliğine gidilmiş (Statement by H.E. Elmar Mammadyarov Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, 23-25 May 2009,) ve bu ülkelerin gerek ekonomik gerekse de uluslararası tecrübelerinden istifade edilmeye çalışılmıştır. Özellikle, Karabağ probleminin çözümü konusunda bu devletlerin desteği alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca, yine son dönemde Uzak Doğu ülkelerinin aktif olarak Azerbaycan dış politikasında yer aldıklarını da gözlemek mümkündür (Aras, Yılmaz, , 2009, 330 – 335.).

11 Eylül sonrasında büyük güçlerin Azerbaycan'a bakışlarında değişimler gözlemlenmektedir. Özellikle Azerbaycan'ın uluslararası terörizmle mücadeleye tam destek vermesinin bu değişimde etkisi büyük olmuştur. Bu gelişmelere karşın Ermeni lobisinin gerek ABD'de gerekse Avrupa ülkelerinde Azerbaycan aleyhine faaliyetleri sona ermemiş, ancak 1990'larla

kıyaslandığında azalma görülmüştür. ABD'nin Azerbaycan'a verdiği önemin bir göstergesi olarak 907 sayılı karar geçici süreli askıya alınmış, ABD yönetimi tarafından Azerbaycan toprak bütünlüğünü destekleyici beyanatlar verilmeye başlanmıştır (Guliyev, 203.).

Bu durum İlham Aliyev'in Karabağ politikasında önemli değişim meydana getirmiştir. Aliyev, Karabağ probleminin uzaması, çözümsüzlüğün çözüm olarak algılanmaya başlanması ve bunun Azerbaycan iç politikasına olumsuz yansımaları öne sürerek, sorunun barışçı yollarla çözülememesi durumunda, savaşın kaçınılmazlığını öne sürmeye başlamıştır. Bu politika sadece söylem olarak kalmamış, ülke çapında seferberlik ilan edilmiş, askerlikle ilgili kanunda değişiklikler yapılarak, askerlikten muafiyet şartları ağırlaştırılmış, kısacası olağanüstü hal uygulamasına geçilmiştir. Aynı şekilde, askeri bütçenin genel bütçedeki payı arttırılarak neredeyse Ermenistan bütçesine yakın bir orana çıkartılmıştır. (Memmedyarov, 2007, 6.). Bu gelişmeler Azerbaycan'ın Karabağ problemini çözme konusunda barışçı yollardan ümidini kesmeye ve savaş ile çözüme yönelmeye başladığının bir göstergesidir.

İ. Aliyev döneminde Azerbaycan dış politikasında Karabağ'la ilgili başarı olarak kabul edilebilecek gelişmeler olmuştur. Öncelikle on yıl öncesi düşünüldüğünde Azerbaycan'ı destekleyen, onun tezlerini kabul eden devlet sayısı artmıştır.

İkincisi, uluslararası kurumlar tarafından Azerbaycan lehine kararlar (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, ve 884 sayılı kararları, 14 Mart 2008 tarihli "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Topraklarının Durumu"na ilişkin BM kararı ve Avrupa Parlamentosu'nun 1 Mayıs 2010 tarihli "Avrupa Birliğinin Güney Kafkasya stratejisinin işlenip hazırlanması gerektiğine dair 2216 No'lu kararı) kabul etmiştir.

Üçüncüsü, 14 Mart 2008 tarihli "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Topraklarının Durumu"na ilişkin BM Kararı" uluslararası kamuoyundaki başarıyı açık olarak göstermektedir.

Bununla birlikte Karabağ probleminin çözümüyle görevlendirilen AGİT Minsk grubunun eşbaşkanlarının problemin çözümünde yavaş davranmaları ve özellikle Azerbaycan tezlerini istenilen düzeyde dikkate almamaları, uluslararası kamuoyunda destek vermemeleri, İ. Aliyev yönetimini dış politikada yeni arayışlara itmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'ın Rusya ve İran'la daha yakın işbirliğine gittiği gözlemlenirken, diğer yandan Uzak Doğu üçlüsü Çin, Japonya

ve Güney Kore ile de yakın bir işbirliğine girmiştir. Ülkenin ekonomik kalkınması bu üç ülke ile yapılan anlaşmalarla Uzak Doğu modeline teslim edilmiştir (Aras, Yılmaz, 2009, 329 vd.). Aynı zamanda bu ülkelerin uluslararası etkisi kullanılarak Karabağ problemi halledilmeye çalışılmıştır.

Yoğun bir trafiğin yaşandığı son döneme damgasını vuran İlham Aliyev, Karabağ problemini barışçı yolla çözmeye çalışmaktadır. Ancak, barışçı yollarla elde edilmeye çalışılan çözümün gecikmesiyle savaş yolu da son dönemde artan oranda gündeme getirilmektedir. Diğer taraftan, Minsk grubunun yönlendirmesiyle görüşmelere devam eden Azerbaycan ulusal çıkarlarına uymayan unsurları etkisizleştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca, toprak bütünlüğünün sağlanması ve korunması amacıyla uluslararası kamuoyunda etkin bir propaganda yürütülmektedir. Diğer yandan, petrol gelirlerini kullanarak bölgenin en etkin gücü haline getirilmesi amacıyla Azerbaycan Ordusu modernleştirilirken, bir çok devlette büyükelçilikler açılmakta, ülkeyi tanıtmak amacıyla uluslararası organizasyonlar gerçekleştirilmektedir.

Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem

Azerbaycan- Ermenistan anlaşmazlığının kökenleri 19. yüzyılın sonları 20 yüzyılın başlarına kadar gider. Tarihin tozlu raflarına bakıldığında bölgede çok acı olaylara rastlamak mümkündür. 1905, 1915, 1918, 1950, 1987 ve 90'lı yıllarda Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Genellikle Ermeniler lehine gelişen olaylarda Azerbaycanlıların tek desteği Türkiye olmuştur. Türkiye, Azerbaycan Türklerini yalnız bırakmamak için en zor anlarında bile imkanlarını seferber etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Kafkas İslam Ordusu aracılığıyla Azeri Türklerinin soykırım ve etnik temizlikten kurtulması, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ve yapılanması, Sovyetler Birliği döneminde Atatürk aracılığıyla Azerbaycan'ın siyasi bütünleşmesi, Sovyetlerden sonraki dönemde de Karabağ Savaşı'nın zararlı sonuçlarından kurtulmasına yardım edilmiştir (Abdullayev, 1998, 21.). Bu destek sadece askeri alanda olmamış, ekonomik ve siyasi alanda da Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası kamuoyuna sorunlarını anlatabilmesi, uluslararası güçler tarafından ülkenin bağımsızlığının tanınması ve geliştirilmesi için büyük katkı sağlamıştır. İki binli yıllarda bu ilişkiler dostluk ve kardeşlikten çıkarak stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. Her iki ülke BTC, BTE, BTK gibi

uluslararası projelere imza atarken, diğer yandan dış politikalarında da ortak hareket ederek uluslararası kamuoyunda bir çok sorunu birlikte göğüslemiştir (Ruinten, 2005, .27-78.).

Bu işbirliğinin en iyi görüntüsü ise Karabağ sorunu olmuştur. Zira, Türkiye problemin her aşamasında Azerbaycan'a yardımlarda bulunmuş, Kelbecer'in Ermenilerce işgali üzerine Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatarak Azerbaycan'a verebileceği en yüksek desteği vermiş ve bu sınır kapıları Batılı devletlerin tüm baskılarına rağmen hala da açılmamıştır. Türkiye'de yönetimler değişse de Türk halkının, kamuoyunun ve yönetimlerinin desteği hiç azalmamış, artarak devam etmiştir.

Türkiye'de AKP yönetiminin iktidara gelmesi ve ülkeyi bölge gücü haline getirme çabaları, dış politikada da etkisini göstermiştir. Bu çerçevede neredeyse tüm komşularıyla problemi olan bir Türkiye yerine, komşularıyla sıfır problem yaşayan ve komşularla yakın işbirliğine dayalı bir çevre politikası yürütülmeye başlanmıştır (Aras, 2009.).

Bu doğrultuda Ermenistan'la da yakınlaşmaya gidilmiş ve tarihi sorunları çözebilmek için gizli görüşmelere başlanmış ve nihayetinde Zürih'te AGİK eşbaşkanlarının da katılımı ile ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak bir protokol imzalanmıştır. Türkiye-Ermenistan arasındaki bu yakınlaşma ve protokollerin imzalanması Azerbaycan'da tepkiyle karşılanmış ve iki ülke ilişkilerine olumsuz tesir edecek olaylar meydana gelmiştir. Türkiye tarafının Karabağ problemi çözülmeden kapıların açılmayacağına dair verdiği tüm güvencelere rağmen Azerbaycan tarafı bu güvenceleri yeterli görmeyerek Türkiye'ye karşı çeşitli yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.

Öncelikle doğal gaz tarifelerinin yeniden düzenlenmesi, Türk mallarına yönelik ekonomik yaptırımlar, ülkede faaliyet gösteren Türk firmalara yönelik baskılar ve Türk bayraklarının Bakü'de bulunan "Türk Şehitliği"ndekilerde dahil" gönderden indirilmesi, Türk tarafında da ciddi bir tepkinin (Milliyet, 22.10.2009); Akşam, 22.10.2009; <http://www.ntvmsnbc.com/id/25012596/>; <http://www.24haber.com/?newstyp=normal&newsid=39016>) oluşmasına sebep olmuştur. Türkiye tarafı, Ermeni yakınlaşmasının Karabağ probleminin çözümüne katkıda bulunacağını, Ermenistan'ın meselelere öncekinden daha ılımlı ve yapıcı yaklaşacağını (Aras, Özbay, 2009, 9-10.) ifade etse de, Azeri tarafı bu protokollerle birlikte Ermenilerin güçleneceği ve görüşmeleri tıkamaya başlayacağı ve problemde uzlaşmaz bir konuma geleceğini beyan ederek

(<http://az.apa.az/print.php?id=165816>, 12 Oktyabr 2009, <http://www.voanews.com/azerbaijani/archive/2009-09/Aze-davudturkiyeelxan.cfm?moddate=2009-09-01>) bir bakıma Karabağ konusundaki uzlaşmazlığı Türkiye'ye bağlamaya çalışan bir tavır sergilemiştir.

Sovyetlerin yıkılışıyla bağımsızlığı kazanan Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olan Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri tarihi dostluk ve kardeşlik düzeyinde devam edegelmiştir. Ancak, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırması ile birlikte bölgede artan önemi, Türkiye'nin son dönemde bölgede doğrudan inisiyatif alan dış politika stratejisi, her iki ülkenin daha da yakınlaşmasına ve stratejik ortak olarak hareket etmelerine sebep olmuştur. Bunun sonucunda Azerbaycan ve Türkiye arasında ticaret, siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sahalarda artan bir işbirliği başlamıştır. Hatta bu işbirliği Azerbaycan ordusunun yapılandırılması, NATO standartları düzeyine yükseltilmesi, Türk ordusuna uluslararası görevlerinde yardım, bölgesel problemlerde ortak tavır, uluslararası kurumlarda ortak çalışmalar, ekonomi ve ticaret alanlarındaki uluslararası projelerde fikir birliği seviyesine ulaşmış ve birçok başarılı sonuçlar da elde edilmiştir (Yılmaz, USAK Stratejik Gündem, 11.09.2008.). Bu birliktelik Haydar Aliyev'in "Bir Millet İki Devlet" söylemiyle de bir bakıma tescillenmiştir.

Ancak zaman içerisinde tarafların birbirilerini anlamada doğan sorunlar, bir bakıma karşılıklı güvenden kaynaklanan ihmaller stratejik ortaklığın kurumsallaştırılamaması sonucunu doğurmuştur (Sabah, 01. 07.2009; <http://www.anspress.com/nid119191.html>, 12.06.2009.). Bu durum her iki ülkeyi birbirinden uzaklaştırmış, yanlış anlamalara sebep olmuştur. Özellikle Azerbaycan'ın dış siyasetinin en önemli unsuru olan Karabağ konusundaki endişeleri, iki ülke ilişkilerinde ani bir kırılmaya sebep olmuştur. Azerbaycan'daki etkin güce sahip Rus lobisi ve Ergenekon Terör Örgütü'nün uzantılarının (Yeni Şafak, 23.04.2009) çalışmalarıyla daha da alevlenen tartışmalar karşılıklı restleşmelere kadar varmıştır. Hatta bu gerilim tarihi dostluğa sahip iki halkın ayrılığa doğru gittiği yorumlarına sebep olmuştur. (Hürriyet, 29.07.2010)

Son dönemde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gerilme sebeplerine bakıldığında Gürcistan olaylarının etkisini açık şekilde görmek mümkündür. Uzun süredir Rusya ve Türkiye arasında denge siyaseti yürütmeye çalışan Azerbaycan yönetimi, Rusya'nın bölgedeki hareketliliğinden olumsuz

etkilenmiş ve ister istemez Rusya'nın etkisi altına girmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'ye karşı yürütülen stratejik ortaklık siyasetinde önemli sayılabilecek değişim olmuştur.

Türkiye Ermenistan ilişkilerindeki normalleşme süreci bahane edilerek, Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye karşı anti propaganda başlatılmış ve halk nezdinde Türkiye yönetiminin ciddi bir itibar kaybına uğramasına, sebep olunmuştur. Bu siyasetin yürütülmesinde Rus lobisi ve Türkiye'deki bazı marjinal güçlerin Azerbaycan uzantıları aktif rol almıştır. Türk muhalefetinin etkin katkısıyla, bu tepkiler özellikle AKP ve Türk yönetiminin yıpratılmasına yönelmiştir. Özellikle Türk yönetiminden beklediği ilgiyi göremeyen Azerbaycan muhalefeti gerek resmi yayın organlarında, gerekse ulusal kanallarda ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilecek yayımlar yapmıştır (<http://az.trend.az/news/politics/foreign/1603843.html>, 03.01.2010; Arifoğlu, Yeni Müsavat, 21.02.2009, Yeni Müsavat, 14.04.2009.). Bunda, Türk yönetiminin Azerbaycan iktidarından uzaklaşarak, Azerbaycan muhalefetine yönelmesi beklentisinin etkisi büyüktür (Bahadır, <http://azadliq.az/?p=7487>, 16.05.2009; İsa Gamber, Azadlık gazetesi, <http://azadliq.az/?p=25030>, 02.09.2009.). Hatta ilişkilerdeki tansiyonun yükselmeye başladığı dönemde Azerbaycan muhalefet parti lider ve üyelerinin Türkiye'ye giderek sivil toplum kuruluşları ve basın yayın organlarında Türk yönetimine yönelik mesaj ve demeçler vermeleri, Türk sivil toplum kuruluşlarını harekete geçirecek tarzda çalışmalarda bulunmaları (Zaman, 13.10.2009, Radikal, 16.04.2009) bu amacı gerçekleştirmeye yönelik atılan adımlardan sadece birkaçıdır.

Ancak, Azerbaycan yönetimi bu krizi iyi okumuş, bir yandan kamuoyunu bilinçli şekilde soğutmuş, diğer yandan Türk yönetimiyle yakın diyalog kurarak problemin çözüm sürecine aktif olarak iştirak etmiştir. Bu süreçte Azerbaycan yönetiminin önde gelen siyasi liderleri iki ülke arasındaki tarihe dayalı sıcak ve yakın ilişkileri ön plana çıkartan beyanatlarla, ilişkilerin normalleşmesine çalışmıştır (Məmmədov, http://www.interfax.az/az/index.php?option=com_content&task=view&id=37188&Itemid=9, 05.05.2009; Müsavat gazetesi, 02.09.2009). Bu çerçevede tecrübeli siyasiler de ilişkilerin normalleşme sürecine girdiğini ve bu konuda her iki tarafın çok iyi düşünmesi gerektiğini ifade ederek bir bakıma toplumu yeni döneme hazırlamaya çalışmıştır (Alizade, Karabağ Bilgi Ajansı, 01.04.2009; Rüstəmhanlı, ANS Televizyonu Xeberler Programı, 02.09.2009.) . Bu gayretlerin sonucunda,

Azerbaycan kamuoyu ve yönetiminin katkılarıyla yumuşayan ilişkiler, kırılma noktasına gelmeden Türk siyasilerin resmi açıklamaları (Karagül, Yeni Şafak, 14.05.2009), Başbakan Erdoğan'ın Bakü ziyareti ve Azerbaycan Parlamentosu'ndaki konuşması sonucunda çözülmüştür. Sonrasında alınan önlemler, düzenlenen toplantılar ve yöneticilerin ortak çalışmaları ile ikili ilişkiler hızla eski düzeyine ulaşmıştır. Bu kriz, her iki ülke ilişkilerinin “ Bir Millet İki Devlet” gibi duygusal sloganlardan “Stratejik Ortaklık” düzeyine sıçrayamadığını açık şekilde göstermiştir (Türkiye Azerbaycan Çalıştay Raporu, Kafkasya Çalışmaları 2, Temmuz 2009, 9 vd.). Zira, iki ülke ilişkilerine zarar verebilecek küçük bir siyasi kriz karşısında, çatışmaya son verebilecek sivil ve/veya resmi bir kurumun olmamasının doğal sonucu olarak, her iki devletin en üst düzey yetkilileri, Azerbaycan devlet başkanı ve Türkiye başbakanı probleme doğrudan müdahale etmek zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2010, 11).

Sonuç

Karabağ, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır ve tarih boyunca Azerbaycan'ın kültürel ve siyasi birliği içerisinde yer almıştır. Bu birliktelik dilde, tarihte ve kültürde etkisini göstermiş ve eşsiz eserler bırakılmıştır. Karabağ Hanlığı tarihi süreçte bu birlikteliğin kalıcı adı olmuştur. Ancak son dönemde özellikle son 3 asır bölge, Rusya'nın etkin siyasetiyle Türk ve İslam unsurlardan arındırılmış, tampon bir bölge oluşturma çabaları sonucunda Ermeniler bölgeye yerleştirilmiştir. Ermeniler, Rusların da desteği ile bölgedeki Türk unsurları etnik temizliğe tabi tutmuş ve sonuçta bölgede mono Ermeni bir devlet kurmayı başarmıştır.

Ancak, bu sorunun diğer tarafı Azerbaycan bu süreçten olumsuz olarak etkilenmiş maddi ve manevi olarak büyük kayıplara uğramıştır. Diğer bir ifade ile Karabağ problemi bir çok alanda Azerbaycan'a olumsuz yönde etki etmiştir. Bu alanlardan birisi de dış politikadır. Bağımsızlık sonrası dönemde dış politikanın en önemli unsuru olan Karabağ sorununun çözülmesi, yönetimlerin değişmesine rağmen Azerbaycan dış politikasının ana hedefi olmuş, Dağlık Karabağ'ın işgaline son vermek ve mültecilerin topraklarına dönmesi dış politikanın temel görevi olarak ilan edilmiş ve uygulamaya konulmuştur.

Zaman içerisinde bu hedef, ülke içi siyasetinin de etkisiyle dış politika sisteminin değişmesini beraberinde getirmiştir. Karabağ sorununu çözebilmek

amacıyla Muttalibov Rusya'ya yönelik bir dış politika yürütürken, Elçibey Türkiye ve Batıya yönelmiş, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev ise “Denge Siyaseti” yürütmeyi tercih etmiştir. Bu politikaların başlangıcı ve sonucunda Karabağ problemindeki gelişmeler doğrudan tesir göstermiştir. Zira, Muttalibov ve Elçibey yönetimlerinin iktidardan sert müdahalelerle indirilmesi Karabağ sorununun çözülemeyişi ile doğrudan bağlantılıdır.

Karabağ probleminde gelişmeler Azerbaycan'ın uluslararası örgütlerle yakın işbirliği yapmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede BM, AP, İKT, GUAM, BDT gibi çok uluslu teşkilatlarla yakın işbirliğine giden ülke yetkilileri, Karabağ sorununun çözümü yanısıra, Karabağ Savaşı'nın olumsuz sonuçlarından da kurtulmayı hedeflemişlerdir. Bu durum uluslararası teşkilatların ülke siyasetinde etkinliğini arttırmıştır. Karabağ probleminin çözümü küresel güçlerin de yönlendirmesiyle neredeyse tamamen AGİT Minsk Grubu'nun inisiyatifine bırakılmıştır. Ancak, zaman içerisinde bu grubun eşbaşkanlığında istenen sonucun alınmaması Azerbaycan yönetim ve toplumunda ciddi endişeye sebep olmuş ve yeni arayışlara yönelmiştir. Bunlardan birisi de silahlı müdahaledir.

Karabağ sorunu Azerbaycan'ı Rusya, ABD, AB, İran ve Türkiye arasında denge siyaseti yürütmeye mecbur etmiştir. Zira, Muttalibov ve Elçibey yönetimlerinin tek kutuplu politikalarının sonuçları ağır olmuş, ülke büyük zararlara uğramıştır. Aynı sonuçla karşılaşmamak için Aliyev yönetimi, dış politikada köklü değişikliğe gitmiş ve bu büyük güçlerle eşit yakınlıkta ve eşit şartlarda ilişkiye girmiştir. Hayatı süresince bunu başarıyla uygulayan Aliyev, ülkeyi bir yandan Batılı kurumlara entegre ederken, diğer yandan Rusya'nın önderlik ettiği BDT çatısı altında pasif olarak yer almıştır. Bir yandan İran ile ticari ilişkileri geliştirerek, İran'ın Ermenistan'la ilişkilerine müdahale etmeye çalışmış, diğer yandan Türkiye önderliğinde Gürcistan'la bölgesel ekonomik ve askeri işbirliğine yönelmiştir.

Bugüne gelindiğinde bu siyasetin göreceli olarak başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak, bazı dönemlerde denge siyaseti yanlış yorumlanarak stratejik ortaklık düzeyinde işbirliği içerisindeki ülkeler, ülkenin temel sorunlarının kaynağı olarak görülen ülkelere tercih edilmiştir. Bu da ülkenin dış politikasında hala bir istikrarın olmadığı izlenimi vermektedir. Bu durum detaylı analiz edildiğinde ülkede oluşan yeni kimliğin dış politikaya yansımaları olarak görmek mümkündür. Zira, “Azerbaycancılık” olarak

betimlenen bu yeni ulusal kimlik, dış politikaya kimseye bağlı olmaksızın, bağımsız bir politika yürütme düşüncesi olarak yansımıştır. Ancak, yeni dünya düzeninin çekirdeğini oluşturan küresel siyasetin gerçeklikleri bu tür bir siyasetin uygulanmasına imkan vermemektedir. Bu nedenle, Azerbaycan'ın izlediği denge siyasetinin, küresel siyasetin gerçeklikleri karşısında etkili bir sonuç vermeyeceği açık olarak görülmektedir. Bu aşamada, Azerbaycan'ın dünya siyasetinde meydana gelen yeni sistemdeki yerini ve tarafını belirlemesi ve ona göre siyaset yürütmesi kaçınılmazdır.

Mevcut şartlara bakıldığında Karabağ probleminin yakın zaman diliminde çözümü mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, çatışmaların çözülmesine ilişkin kurallar çerçevesinde, problemin yeniden ele alınması, araçların değiştirilmesi, problem çözme tekniklerinde değişikliğe gidilmesi, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin sürece dahil edilmesi kaçınılmazdır. Aksi takdirde problemin Filistin'deki gibi uzun yıllar devam etmesi ve çözümsüzlüğe mahkum edilmesi kaçınılmazdır.

Son dönemde önemli sınavlardan geçmiş Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerinin benzer sorunlarla karşılaşmaması ve Türkiye'nin Azerbaycan'a uluslararası alanda daha fazla yardımda bulunabilmesi için öncelikli olarak yapılması gerekenlerin tespit edilmesi, geciktirilmeden ortak bir siyasete dönüştürülerek uygulanması gerekmektedir. Her iki yönetim slogan içeren söylemlerden gerçekçi uygulamalara yönelerek, kalıcı ve verimli siyasetler üretmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, sivil toplum ve bilimsel alanlarda çalışma yapan kurumların daha fazla işbirliğine gitmesi ve her iki ülkenin vazgeçilmez değerlerinin karşılıklı olarak öğrenilmesi için yoğun bir faaliyet göstermesi zorunludur. Stratejik ortaklık olarak adlandırılan ilişkilerin kalıcı ve daha üst düzeye çıkartılabilmesi için kurumsal yapılanmalara gidilmesi ve "Stratejik İşbirliği Enstitü"sünün kurulması kaçınılmazdır. Enstitü tarafından hazırlanacak stratejik ortaklık plan ve programlarının, iki ülke arasında oluşturulacak "Ortaklık Kurulu"nun yetkisinde uygulanması ve bu çalışmaların merkezinde Karabağ konusuna yer verilmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

"Azərbaycan Türkiyə üçün ən önəmli strateji tərəfdaşdır",
<http://www.anspress.com/nid119191.html>, 12.06.2009.

- “İlham Əliyev: Azərbaycanın səbri tükənməz deyil”,
<http://az.trend.az/news/top/826552.html>, 23.06.2006
- “Türkiye Geriye, Azerbaycana Gayıtdı”, Yeni Müsavat, 14.04.2009.
- “Vance Gets New Peace Mission, Former Secretary Of State Will Go To Nagorno-Karabakh”, Los Angeles Times, March 14, 1992.
http://articles.orlandosentinel.com/1992-03-14/news/9203141235_1_nagorno-karabakh-vance-secretary-general-boutros-boutros-ghali, 12.02.2010.
- Abdullayev, Mahir, (1998), Türkiye-Azerbaycan Alakaları, Bakı, Mütercim Yayınları.
- Adams, Terry D., (2009), “Baku Oil Diplomacy and “Early Oil” 1994-1998”, Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy, Baku, ADA, p. 225-257.
- Akşam, 22.10.2009;
- Alizade, Zerdüş, (2009), “Azərbaycan - Ermənistan - Türkiyə münasibətləri fonunda Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli”, Karabağ Bilgi Ajansı.
- Aras, Bülent, (2009), “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, SETA Policy Brief, no: 32.
- Aras, Bülent, “Azerbaycan İle Yeniden”, Sabah, 01. 07.2009;.
- Aras, Bülent, Özbay, Fatih, (2009), Türkiye ve Ermenistan : Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti, SETA Analiz, No: 16, Ekim.
- Aras, Bulent, Yılmaz, Reha, (2009), “Azerbaijan's Far Eastern Orientation and South Korea”, Korean Journal of Defence Analysis, Volume 21 Issue 3, pages 329 - 343
- Arifoğlu, Rauf, “Tek Türkiye”, Yeni Müsavat, 21.02.2009,
- Askerov, Valeh, (2009), “Achieving Azerbaijan’s Strategic Vision: Negotiating The “Contract of Century””, Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy, Baku, ADA. p. 217-225.
- Aslanlı, Araz, (2001), “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), s.393-430.
- Azadlıq Qazeti, 20.06.1991, 27.08.1992, 02.09.2009.
- Azerbaycan Gazeti, 02.04.1993, 06.09.1994, 21.10.1995
- Azimov, Araz, (2009), “Armania-Azerbaijan Nagorno-Karabagh Conflict: Historical Background, Legal Aspects and Negotiation Process”,

- Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy, Baku, ADA.p.259-299.
- Bahadır, Xəliq, "Azerbaycan-Türkiye: Kim Udu? Kim Uduzdu?", <http://azadliq.az/?p=7487>, 16.05.2009;
Bizim Yol Gazetesi, 27.11.2009.
- Cafersoy, Nazım, (2001),Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Ankara, ASAM Yayınları,
- Əbiyev: Səfər, "Azərbaycan Ordusu Qafqazda ən güclü ordudur" , <http://www.anspress.com/nid121122.html>, 03.10.2009.
- Gasimov, Musa, (1996), Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), Bakı, Genclik Yayınevi,
- Hasanov, Ali, (2005), Müəssir Beynelhalk Münasebetler ve Azerbaycanın Harici Siyaseti, Baku, Azerbaycan Neşriyyatı.
<http://az.apa.az/print.php?id=165816>, 12 Oktyabr 2009.
[http://www.ntvmsnbc.com/id/25012596/;](http://www.ntvmsnbc.com/id/25012596/)
<http://www.24haber.com/?newstyp=normal&newsid=39016>
http://www.president.az/articles.php?item_id=20071030054319634&sec_id=1130 Ekim 2007, erişim tarihi: 02.01.2010
<http://www.un.int/azerbaijan/INFORMATION/N9321622.pdf>, 15.01.2010.
<http://www.yeniazerbaycan.com/news/6245.html>, 11.09.2008.
- İlham Əliyev: «İşğal olunmuş torpaqlar azad edilməyəndək Azərbaycan Ermənistanına təzyiq göstərəcək», <http://az.trend.az/news/official/chronicle/945391.html>, 22.06.2007 .
- Karagül, İbrahim, "Erdoğan Bakü'ye tam güvence verdi", 14.05.2009.
- Mammadyarov, Elmar, (2009), "Kendir Üzerinde Yeriş: Değişen Muhitte Azerbaycanın Harici Siyaset Stratejisi", Azerbaijan Focus, No: 1 (1), s. 17-27.
- Mammadyarov, Elmar, (2009), "The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factors and Strategic Priorities", Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreign Policy (Ed. Alexandros Petersen, Fariz İsmailzade), Baku, Azerbaijan Diplomatic Academy, p. 11-25.
- Mehdiyev, Ramiz, (2005), Azerbaycan, Küreselleşmenin Talepleri, İstanbul, DA Yayıncılık.
- Memmedli, Elnur, (2003), Azerbaycan Büyük Britanya Elageleri, 1991-2003, Bakı, Adiloğlu,

- Məmmədov, “Novruz, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin mürəkkəbləşməsində maraqlı olan qüvvələr öz məqsədlərinə çatmayacaq”, http://www.interfax.az/az/index.php?option=com_content&task=view&id=37188&Itemid=9, 05.05.2009;
- Memmedyarov, Elmar, (2007), “Hazar Regiyonu için Yeni Yol”, Türk Siyaseti Toplusu, Cilt 6, no 3.
- Milliyet, 22.10.2009);
- Müsavat gazetesi, 02.09.2009.
- Nuriyev, Elhan, (2009), “Avrasiya Müasır Geosiyasetinde Azerbaycanın Strateji Rolü”, Azerbaijan Focus, No1 (1), s. 71-81.
- Paşayev, Hafız, (2009), “Globalleşme Devrinde Diplomatların Tahsili”, Azerbaijan Focus, No 1 (1), s. 91-101.
- President İlham Aliyev Rreceives Azerbaijani and Armenian Intellectuals, <http://www.today.az/news/politics/53523.html>
- Ramezanzadeh, Abdollah, “Irans Role as Mediator in Nagorna Karabagh Crisis”, Contested Borders in the Caucasus, by Bruno Coppieters (ed.), 1996, VUB University Press, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0701.htm>, 12.11.2009.
- Ruinten, Sevinç, (2005), Azərbaycan Türk Dövlətləri ilə Siyasi Elageler Sistemində, Bakı, Adiloğlu Neşriyat,
- Rüstemhanlı, Sabir, ANS Televizyonu Xeberler Programı, 02.09.2009.
- Sammüt, Dennis, (2009), “Müsteqillik Elde Edenden Sonra Azərbaycan’ın Harici Siyaseti”, Azerbaijan Focus, No: 1 (1), s. 143-151.
- Səfər Əbiyev: "Azərbaycan Ordusu Qafqazda ən güclü ordudur", <http://www.anspress.com/nid121122.html>, 03.10.2009. (Təkrar verilmiş çıxarılmalı)
- Statement by H.E. Elmar Mammadyarov Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan - May 23-25, 2009, Damascus, http://mfa.gov.az/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=567&Itemid=1, 11.02.2010.
- Tarnoff, Curt, “The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance”, Congressional Research Service (CRS) Issue Brief for Congress, www.globalsecurity.org/military/library/report/csr/IB95077.pdf, 18.01.2002
- Türkiye Azərbaycan Çalıştay Raporu, Kafkasya Çalışmaları 2, Temmuz 2009.

- Türkiyə-Ermənistan protokolları Azərbaycanın maraqlarına cavab vermir, <http://az.trend.az/news/politics/foreign/1603843.html>, 03.01.2010.
- Türkiyə-Ermənistanın münasibətlərinə Bakıdan baxış, <http://www.voanews.com/azerbaijani/archive/2009-09/Aze-avudturkiyeelxan.cfm?moddate=,2009-09-01>
- Veliyev, Cavid, “Barışa Uzak Prag Görüşmeleri”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1657.html>, 11 Mayıs 2009.
- Xalq Gazeti, 5.12.1997.
- Yeni Şafak, 23.04.2009
- Yılmaz, Reha, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, <http://www.bilgestrateji.com/store/dergi2/Reha.pdf>, 25.07.2010.
- Yılmaz, Reha, “Azerbaycan Dış Siyasetinde Yeni Arayışlar”, <http://www.usakgundem.com/haber/38544/-yorum-dr-reha-y%C4%B1lmaz-azerbaycan-d%C4%B1%C5%9F-siyasetinde-yeni-aray%C4%B1%C5%9Flar.html>, 9 Temmuz 2009.
- Yılmaz, Reha, “Azerbaycan’ı ve Azerbaycanlıyı Anlayabilmek”, USAK Stratejik Gündem, <http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=1043>,
- Yılmaz, Reha, “BM Kararı Üzerinden Dağlık Karabağ Problemini Okuyabilmek”, <http://www.tasam.org/index.php?altid=2204>
- Zerkala, 29.08.1992.